

Michael Morys-Twarowski
<https://orcid.org/0000-0002-8803-2335>
Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Cieszynie

Dwadzieścia lat później. Datacja „urbarza cieszyńskiego z 1621 r.”*

Zarys treści: Urbarz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych, funkcjonujący w literaturze jako „urbarz cieszyński z 1621 r.”, nie zachował się w oryginale, ale jedynie w odpisie z 1653 r. W urbarzu został odnotowany Adam Matloch, który nabył grunt w Markłowicach w 1644 r., co każe postawić pytanie, czy zawarte tam dane oddają stan z 1621 r. Szczegółowa analiza odsłania złożoność informacji zamieszczonych w tym urbarzu, a także metodę pracy nad sporządzaniem odpisów tego rodzaju źródeł – gdzie uwzględniano aktualizacje i pomijano fragmenty skreślone. Okazuje się, że wbrew utartej nazwie urbarz stanowi kompilację zapisów z lat 1621–1643, a większość wpisów oddaje stan z ok. 1640 r.

Abstract: The urbarium of the ducal estate of Cieszyn (Teschen), known in the literature as the ‘Cieszyn Urbarium of 1621’, has not survived in the original but only in a copy from 1653. The urbarium records a certain Adam Matloch, who purchased land in Marklowice in 1644, which provokes the question of whether the data in the urbarium reflect the state of 1621. A detailed analysis reveals the complexity of the information of this urbarium and suggests the method of preparing the copies of this type of source – with updates taken into account and deleted fragments omitted. It turns out that, contrary to its common name, the urbarium is a compilation of entries from 1621 to 1643, with the majority of entries reflecting the state of affairs from c. 1640.

Słowa kluczowe: Księstwo Cieszyńskie, urbarz, XVII wiek

Keywords: Duchy of Cieszyn, urbarium, seventeenth century

W 1644 r. chłop Adam Matloch formalnie nabył grunt w Markłowicach koło Cieszyna, co zostało zatwierdzone na tzw. wielkiej gromadzie na zamku w Cieszynie, a następnie odnotowane w księdze gruntowej prowadzonej w kancelarii książęcej łącznie dla Markłowic i sąsiedniej Brzeźówki¹. Matloch gospodarował na tym gruncie ponad dwie dekady, a 17 III 1667 sprzedał go swojemu synowi Jerzemu².

Biografia Adama Matlocha w żaden sposób nie wyróżnia się na tle życiorysów innych chłopów z Księstwa Cieszyńskiego tego okresu, a dane o nim ograniczają się do informacji związanych

* Za konsultacje przy pisaniu niniejszego artykułu chciałbym podziękować dr. hab. Wacławowi Gojniczkowi, prof. Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

¹ AP w Katowicach, Oddział w Cieszynie [dalej: APC], Komora Cieszyńska [dalej: KC], sygn. 2330, s. 328–329. O księgach gruntowych w Księstwie Cieszyńskim tego okresu zob. W. Gojniczek, *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego (1477–1653)*, Katowice 2014, s. 155–159.

² APC, KC, sygn. 2330, s. 330.

z genealogią i posiadanym gruntem. Zwróciłem na niego uwagę tylko dlatego, że był moim przodkiem. Kompletując jego biogram, sprawdziłem również urbarze dla cieszyńskiego klucza domeny książęcej (Markłowice należały do Piastów cieszyńskich)³. W zestawieniu z 1647 r. rzeczywiście wśród trzech zagrodników z Markłowic pojawia się Adam Matloch, a po nim „Girzyk Kapr” i „Gryger Chromyk”⁴.

Co dziwne, Adam Matloch pojawia się w „urbarzu cieszyńskim z 1621 r.” czy, aby być precyzyjnym, datowanym przez dotychczasową literaturę na 1621 r. Nie może tu chodzić o jego imiennika, bo tuż po nim pojawiają się „Jurek Kapr” i „Griger Chromy”⁵. Zainteresowany tą kwestią, postanowiłem zająć się sprawą datacji tego urbarza. Uprzedzając uwagi na temat „regionalności”, „lokalności” czy „antykwaryczności” tych dociekań, chcę podkreślić, że zagadnienie ma o wiele większy ciężar gatunkowy niż zmiana datacji źródła sprzed czterech stuleci.

Po pierwsze, genealogia jest najpopularniejszym przejawem zainteresowania przeszłością. Badania genealogiczne dotyczące rodów mieszkających na Śląsku Cieszyńskim prowadzi co najmniej kilkaset osób. Ile tematów badawczych z szeroko rozumianej nowożytności (XVI–XIX w.) podejmowanych przez akademickich naukowców może się pochwalić taką liczbą badaczy? Warto, aby zawodowi historycy na szerszą skalę zaczęli odpowiadać na zapotrzebowanie społeczne w zakresie genealogii.

Po drugie, lata 1621 (tradycyjna data spisania omawianego urbarza) i 1647 (data sporządzenia kolejnego) przypadają na najtragiczniejszy okres w dziejach Księstwa Cieszyńskiego – wojny trzydziestoletniej. Jak to trafnie ujął Norman Davies: „Cieszyn jest najważniejszym punktem strategicznym w całym łańcuchu karpackim, kluczem do Bramy Morawskiej, jedynym punktem pomiędzy Besarabią a Bawiarią, którym przejść można z równiny północnej do basenu naddunajskiego bez konieczności wspinania się na górskie przełęcze. Na przedhistorycznym szlaku bursztynowym stanowił kluczową placówkę etapową. Był trasą przelotową dla barbarzyńskich najazdów i niezliczonych armii nowożytnych, poczynając od Szwedów w wojnie trzydziestoletniej, Suworowa zdążającego w 1797 r. do Włoch, Kutuzowa w marszu na Austerlitz w 1805 r.”⁶

Szwedzka armia była tylko jedną z kilku, które w czasie wojny trzydziestoletniej odwiedziły Księstwo Cieszyńskie. Dla skali zniszczeń symboliczna jest scena, kiedy księżna Elżbieta Lukrecja, panująca w latach 1625–1653 ostatnia władczyni z rodu Piastów, po powrocie z emigracji do Rzeczypospolitej zastaje zburzony zamek w Cieszynie i musi zamieszkać w kilku połączonych kamienicach przy rynku⁷. Właśnie wspomniane urbarze zdawałyby się świetnym materiałem porównawczym do oceny następstw gospodarczych tego konfliktu, skoro jeden sporządzono na początku wojny (1621), a drugi już pod jej koniec (1647)⁸.

³ O urbarzach w Księstwie Cieszyńskim zob. np. F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, Katowice 1939, s. 24–25; tenże, *Urbarze – najważniejsze źródło do badania stosunków społecznych na Śląsku Cieszyńskim*, „Zwrot”, 1950, 11, s. 3–5; J. Chlebowczyk, *Gospodarka Komory Cieszyńskiej na przełomie XVII–XVIII oraz w pierwszej połowie XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, s. 15–18; W. Gojniczek, *Urzędy książęce i ziemskie*, s. 153–155, gdzie dalsze wskazówki bibliograficzne, a także zestawienie edycji źródłowych urbarzy ze Śląska Cieszyńskiego.

⁴ *Urbarz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych z 1646 roku*, wyd. I. Panic, Cieszyn 2005, s. 85. W literaturze przyjmuje się, że urbarz został sporządzony w 1647 r.; W. Gojniczek, *Urzędy książęce i ziemskie*, s. 154–155.

⁵ APC, KC, sygn. 2545, s. 94; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, wyd. I. Panic, Cieszyn 2003, s. 57. Zbieżność tę odnotował też wydawca obu urbarzy: I. Panic, *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych (1528–1653)*, Cieszyn 2011, s. 205.

⁶ N. Davies, *Wielka Brytania a plebiscyt cieszyński 1919–1920*, tłum. A. Basak, Sobótka, 27, 1972, s. 140.

⁷ Okres wojny trzydziestoletniej został omówiony w najnowszej syntezie dziejów regionu: I. Panic, *Śląsk Cieszyński*, s. 76–113. Nowsze opracowania kwestii szczegółowych zob. W. Gojniczek, *Okupacja szwedzka księstwa cieszyńskiego w czasie wojny trzydziestoletniej i stosunek do niej miejscowego społeczeństwa*, w: *Po obu stronach Bałtyku. Wzajemne relacje między Skandynawią a Europą Środkową*, t. 1, red. J. Harasimowicz, P. Oszczanowski, M. Wisłocki, Wrocław 2006, s. 103–108; M. Morys-Twarowski, *Wojna trzydziestoletnia w pamięci chłopów z Księstwa Cieszyńskiego*, w: *Unia Lubelska i co dalej? Materiały z II Ogólnopolskiej Studenckiej Konferencji Naukowej Historyków Nowożytników*, Kraków, 16–18 XI 2009 r., red. M. Maciuk, S. Witecki, Kraków 2010, s. 159–164; J.P. Borowski, *Duński okres wojny trzydziestoletniej w księstwie cieszyńskim*, „Cieszyńskie Studia Muzealne”, 7, 2020, s. 239–250.

⁸ Por. I. Panic, *Wprowadzenie*, w: *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 4.

Stan badań

„Urbarz cieszyński z 1621 r.” nie zachował się w oryginale, lecz w odpisie sporządzonym na polecenie Kaspra Tłuka z Toszonowic, regenta dóbr habsburskich (książęcych) w Księstwie Cieszyńskim⁹. Odpis sporządził Jan Przybramski, który w latach 1638–1653 był sekretarzem czeskim kancelarii książęcej, a potem sekretarzem czeskim w cieszyńskim urzędzie ziemskim. 22 XI 1653, jak zaznaczono, po dokładnym porównaniu („po bedliwem collationorowanj”) zgodność kopii z oryginałem potwierdzili prymator, burmistrz i rada miejska Cieszyna. Władze miejskie reprezentował Jerzy Salentarius, pisarz miejski. To on spisał formułę uwierzytelniającą autentyczność zapisów w urbarzu, pod którą umieszczono pieczęć miejską (odciśniętą przez papier na podkładzie z czerwonego wosku)¹⁰.

Wspomniany odpis, będący przedmiotem analizy, jest księgą o wymiarach 32 na 20 cm, liczącą 204 strony i sporządzoną jedną ręką pisarską (Przybramskiego) z wyjątkiem wspomnianego wyżej potwierdzenia zgodności kopii z oryginałem. Urbarz został spisany, jak to ujął jego wydawca Idzi Panic, „w zasadzie na pograniczu języka czeskiego i dialektu morawskiego”¹¹. Księga jest przechowywana w cieszyńskim oddziale Archiwum Państwowego w Katowicach, w zespole Komora Cieszyńska pod sygnaturą 2545. Od 2012 r. rękopis jest również dostępny on-line na stronie Śląskiej Biblioteki Cyfrowej¹². Ciekawostką jest fakt, że w oprawę książkową urbarza wklejono arkusz ręcznie malowanych kart do gry¹³.

Sporządzenie kopii urbarza było elementem szerszej akcji dokumentowania spisów powinności w nowej sytuacji prawnej, w jakiej znalazło się Księstwo Cieszyńskie po śmierci ostatniej piastowskiej władczyni, Elżbiety Lukrecji, zmarłej 19 V 1653, kiedy bezpośrednie rządy objęli Habsburgowie. Do końca roku zdążono sporządzić także odpis urbarza cieszyńskiego klucza domeny książęcej z 1576–1577 r., odpis urbarza skoczowsko-strumieńskiego klucza domeny książęcej z 1621 r., a dodatkowo w lipcu 1653 r. spisano w języku polskim urbarz skoczowsko-strumieński, być może z myślą o potencjalnym nabywcy¹⁴.

Zatem w przypadku urbarza z 1621 r. istniały dwie księgi, z których pierwsza została sporządzona w 1621 r. [dalej: Urbarz I], a drugą (odpis) spisano w 1653 r. [dalej: Urbarz II].

W pochodzącym z 1721 r. inwentarzu archiwum zamkowego Komory Cieszyńskiej (ta instytucja zajmowała się kompleksem dóbr książęcych przejętych po śmierci Elżbiety Lukrecji w 1653 r. przez Habsburgów) wymienione są cztery urbarze z 1621 r. Mimo braku dodatkowych informacji można przyjąć, że chodzi o Urbarz I, Urbarz II, urbarz skoczowsko-strumieński z 1621 r. oraz jego odpis z 1653 r.¹⁵ Na tym urywa się ślad po Urbarzu I. Wprawdzie czeski badacz Václav Davídek wspominał o oryginale przechowywanym w Cieszynie, ale z kontekstu wynika, że chodziło mu o Urbarz II (żałował, że nie miał okazji porównać z oryginałem swoich odpisów, które sporządził w 1938 r.)¹⁶. Trudno postawić tezę, kiedy i w jakich okolicznościach zaginął Urbarz I. Eugeniusz Barwiński, dyrektor Archiwum Państwowego we Lwowie, który w okresie międzywojennym porządkował archiwum Komory Cieszyńskiej, w „Inwentarzu Archiwum b. Komory Cieszyńskiej” z lat 1930–1934 wymienia tylko Urbarz II („Urbarium der Herz. Tschischen Kammer 1621–1643”)¹⁷. Podobnie Franciszek Popiołek,

⁹ O objęciu urzędu przez Tłuka zob. J. Spyra, *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*, Cieszyn 2012, s. 19.

¹⁰ APC, KC, sygn. 2545, s. 198; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 122–123. O Przybramskim zob. W. Gojniczek, *Urzędy książęce i ziemskie*, s. 293.

¹¹ I. Panic, *Wprowadzenie*, s. 5.

¹² *Registra Urbarni Duchoduw wsselijakich k Zamku Tiessinie*, Śląska Biblioteka Cyfrowa, <<https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/46146/edition/42805/content>> [dostęp: 5.04.2021].

¹³ B. Poloczkowa, *Cieszyńskie karty do gry z XVII wieku*, „Mówią Wieki”, 26, 1982, nr 1, s. 34.

¹⁴ W. Gojniczek, *Urzędy książęce i ziemskie*, s. 154–155.

¹⁵ *Zemský archiv v Opavě* [dalej: ZAO], Královský úřad, inv. č. 470, karton 254, bpag. – za zwrócenie uwagi na to źródło i przesłane zdjęcia dziękuję prof. Wacławowi Gojniczkowi.

¹⁶ V. Davídek, *Těšínsko zvláště Jablunkovsko za feudalismu. O společenských a hospodářských základech česko-slezsko-slovenské okrajiny. S urbářem těšínského knížectví z roku 1621*, Praha 1951, s. 10.

¹⁷ APC, E. Barwiński, *Inwentarz Archiwum b. Komory Cieszyńskiej*, mspz. (za zdjęcia dziękuję prof. Wacławowi Gojniczkowi); por. L. Musioł, *Archiwa i Archiwalia w Województwie Śląskim*, Katowice 1936, s. 18.

ojciec polskiej historiografii Śląska Cieszyńskiego, obficie korzystający z archiwaliów Komory, wykorzystywał Urbarz II. Wprawdzie dosłowne odczytanie przywoływanego przez niego „urbarza z 1621 r.” może pozwalać na inną interpretację, ale definitywnie wyklucza ją porównanie stron, na które powołuje się F. Popiołek. Niewątpliwie mowa o Urbarzu II¹⁸.

Fizycznie Urbarz II powstał w 1653 r., jednak pozostaje pytanie, czy zawarte w nim informacje oddają stan z 1621 r. Wedle zdań zapisanych na początku księgi została ona założona 23 IV 1621. W dalszej części znajdują się jednak informacje wprowadzone w późniejszym okresie. Poniżej wskazuję kilka, na które już zwrócono uwagę w dotychczasowej polskiej literaturze.

Pierwsza wiadomość dotyczy zwolnienia w 1627 r. poddanych z Gumien (obecnie w powiecie cieszyńskim) z powinności ze względu na zniszczenia wojenne i epidemię ospy. Informację tę przywoływał F. Popiołek¹⁹.

Druga wiadomość traktuje o zapisaniu Bażanowic (obecnie w powiecie cieszyńskim) przez zmarłego w 1625 r. księcia Fryderyka Wilhelma „panu Preklowi tiestamentem”²⁰. Odsyła też do zapisanej w dalszej części urbarza listy poddanych z Bażanowic²¹. Na ten fragment zwrócił uwagę I. Panic, który ustalił, że Maksymilian Pröckl (Preckel, Preckl) von Procksdorf już w 1623 r. pisał się „na Bażanowicach”. Przypuszcza, że zapiskę dotyczącą Bażanowic dopisano w 1623 r., kiedy książe Fryderyk Wilhelm przybył do Cieszyna²². Sprawa jest bardziej skomplikowana, bo wspomniany szlachcic Bażanowice nabył na podstawie nadania Elżbiety Lukrecji z 1626 r.²³

Trzecia informacja dotyczy wpisania do urbarza Jaworzynki (obecnie w powiecie cieszyńskim) 11 XII 1643²⁴. Notkę tę w kontekście powstania wsi omówił F. Popiołek, ale przyjmował, że sam urbarz pochodzi z 1621 r.²⁵

Czwarta wiadomość to następująca zaraz za passusem o Jaworzynce lista poddanych „Na nowey wsy na Wisle”, która została wprowadzona 16 XII 1643²⁶. Fragmentem tym zajął się Janusz Spyra w monografii Wisły, zwracając uwagę, że urbarz „zaczęto spisywać w 1621 r., ale jego opracowanie, z wielu względów, trwało długo”, wskazując na wojnę trzydziestoletnią, śmierć księcia Fryderyka Wilhelma (zm. 1625) i okres niepewności co do przejęcia rządów przez jego siostrę Elżbietę Lukrecję²⁷.

Jak widać, polska literatura jest zgodna, że urbarz powstał w 1621 r. (czy też zaczął wówczas powstawać), ale zawiera również późniejsze zapiski.

Spośród czeskich badaczy pytaniem, z jakiego roku stan faktyczny oddaje „urbarz cieszyński z 1621 r.”, zajęli się Andělín Grobelný i Blanka Pitronová we wstępie do edycji kolejnego urbarza, pochodzącego z 1647 r. Uznali, że „urbarz cieszyński z 1621 r.” zgodnie z brzmieniem wstępu zaczęto opracowywać właśnie w 1621 r. i z tego czasu pochodzą wpisy dotyczące mieszczan w Cieszynie oraz przedmieść miasta. Wskazują, że wymieniony tam „Hawel kotlarz” to Havel Heyni zmarły w 1624 r. Zdaniem czeskich badaczy po wprowadzeniu danych o Cieszynie i jego przedmieściach przerwano prace nad urbarzem. Z kolei dane dla wsi mają pochodzić z 1643 r. (ostatnie wpisy wprowadzono w grudniu tego roku, co *expressis verbis* wynika z treści źródła), a w „urbarzu cieszyńskim z 1621 r.” i w urbarzu z 1647 r. wpisano tych samych osadników. A. Grobelný i B. Pitronová zaznaczyli, że okolicznościom

¹⁸ Porównałem z Urbarzem II przypisy z pracy F. Popiołka, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, stanowiącej zwieńczenie jego wieloletnich badań.

¹⁹ APC, KC, sygn. 2545, s. 38; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 24. F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, s. 40, datuje spalenie Gumien na 1626 r.

²⁰ APC, KC, sygn. 2545, s. 65; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 41.

²¹ APC, KC, sygn. 2545, s. 188–192; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 117–119.

²² I. Panic, *Śląsk Cieszyński*, s. 205. Na tę informację zwracają też uwagę B. Grabny, E. Zacharyasz, *Chalupa z Bażanowic*, Chorzów 2017, s. 15.

²³ *Listinář Těšínska. Sbirka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského*, t. 10: 1625–1652, wyd. E. Šefčík, Český Těšín 1986, s. 12–13 (nr 911).

²⁴ APC, KC, sygn. 2545, s. 193–194; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 120.

²⁵ F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, s. 158.

²⁶ APC, KC, sygn. 2545, s. 197–198; *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 121–122.

²⁷ J. Spyra, *Wisła. Dzieje beskidzkiej wsi do 1918 roku*, Wisła 2007, s. 29.

powstania „urbarza cieszyńskiego z 1621 r.” należałoby poświęcić osobne studium na podstawie zachowanego rękopisu, do którego nie mieli dostępu²⁸.

Porównanie urbarzy „z 1621” i z 1647 r. Przypadek Gutów

Przy porównaniu urbarza rzekomo z 1621 oraz z 1647 r. uderza zbieżność imion i nazwisk wymienionych tam osadników. O trzech zagrodnikach z Markłowic wspominałem na początku artykułu. Jednak dokładna lektura obu spisów pozwala wychwycić pewne różnice. Poniżej podaję przykład dla Gutów (obecnie na Zaolziu).

Tabela 1. Lista osadników w Gutach według urbarzy: rzekomo z 1621 i z 1647 r.

Urbarz rzekomo z 1621 r.	Urbarz z 1647 r.
Błażek foyt	Ondrzej foyt rzeczony Pudło
Janek Małych Jurkuw	Janek Małyho Gacha
Steffan Michalkuw	Ssteffek Michalkuw
Jura Tomasskuw	Girżyk Tomasskuw a Myklus
Jurek Walachuw	Girżyk Walach
Jurek Kotula	Girżyk Kotula
Adam Gurni	Adam Gurny
Janek Blazynczuw	Janek Blazynczuw
Petr Pisko	Petr Pyko
Ssimek Rutta	Ssymek Hucza
Janek Kissa	Jonek Kyssa
Jonek Kulssa	Janek Kulssa
Pawel Chlebek	Pawel Chlebek
Adam Mikluss	Adam Mykussa
Mikolass Kassa	Mykolass Kassa
Maczek Miklussuw	Waczek Myklusaw
–	Pawel Gurny
–	Gurek Bruzda

Źródło: oprac. na podstawie: *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, wyd. I. Panic, Cieszyn 2003, s. 109–111; *Urbarz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych z 1646 roku*, wyd. I. Panic, Cieszyn 2005, s. 89–93.

Ponadto w urbarzu z 1647 r. po wpisie o Jerzym Bruzdzie następuje lista osadników, których obowiązki zostały ustalone 9 VII 1646²⁹. Co do Bruzdy, to osiedlił się w Gutach prawdopodobnie w 1642 r. (w marcu 1653 r. miał mieszkać tam od dziewięciu lat)³⁰, a płacenia czynszu zażądano od niego po trzech latach od zamieszkania³¹, co dawałoby 1645 r. (jest to zarazem termin *a quo*, kiedy mógłby zostać ujęty w urbarzu).

²⁸ *Urbář těšínské komory z r. 1647*, wyd. A. Grobelný, B. Pitronová, Opava 1960, s. 6–7.

²⁹ *Urbarz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych z 1646 roku*, s. 92–93.

³⁰ ZAO, Ústřední správa statků Knížecí komory těšínské, Těšín [dalej: KT], inv. č. 3, k. 133. Księgi gruntowe przechowywane w opawskim archiwum są dostępne on-line pod adresem <www.digi.archives.cz> [dostęp: 9.12.2020]. W przypadku korzystania z wersji zdigitalizowanej podaję również paginację dla wersji on-line.

³¹ *Urbarz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych z 1646 roku*, s. 92; F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, s. 44.

Niektóre różnice w imionach i nazwiskach mogą wynikać z zapisu lub odczytu, np. „Ssimek Rutta” w zestawieniu F. Popiołka występuje jako Szymek Hutta³². W tym wypadku nie ma większego znaczenia, który odczyt jest prawidłowy – zbieżność właścicieli gruntów w obu urbarzach jest uderzająca.

Jedyny niewątpliwy wyjątek to otwierająca zestawienie wzmianka o wójcie. Z księgi gruntowej Gutów wiadomo, że 10 VI 1644 Andrzej Pudło kupił wójtostwo od swojego ojca Błażeja³³. Niemożliwe, by między 1621 a 1647 r. była to jedyna zmiana właściciela gruntu w Gutach (albo że w przypadku wszystkich pozostałych sprzedający i nabywający nazywali się tak samo). „Urbarz cieszyński z 1621 r.” w części dla Gutów musiał zostać spisany czy, mówiąc precyzyjnie, musiał oddawać stan z okresu sprzed 10 VI 1644, ale raczej nie wcześniej niż z ok. 1640 r.³⁴

Dla innych miejscowości też da się znaleźć rozbieżności. Przykładowo, w „urbarzu cieszyńskim z 1621 r.” w Ogrodzonej występuje Jerzy Zajac, a w urbarzu z 1647 r. jego syn Paweł Zajac³⁵.

„Urbarz cieszyński z 1621 r.” a dane z ksiąg gruntowych dla wsi kameralnych

Aby ustalić dokładną datę spisania urbarza, poddałem analizie kilkadziesiąt losowo wybranych wpisów, które zweryfikowałem na podstawie zachowanych ksiąg gruntowych. Podaję kolejno miejscowość (według sekwencji z urbarza), zapis imienia i nazwiska w „urbarzu cieszyńskim z 1621 r.” (według edycji I. Panica) oraz informacje o dacie nabycia nieruchomości, będącej podstawą do zaistnienia w zestawieniu.

1. Bobrek: „Adam Gurny ffoyt neukupeny”³⁶. Adam Górny kupił wójtostwo od swojego teścia Macieja Kabata w 1636 r.³⁷
2. Bobrek: „Błazek Macżura”³⁸. Błażej Macura z Gumien kupił grunt w Bobrku w 1625 r.³⁹ 18 III 1653 sprzedał je swojemu synowi Maciejowi, co potwierdzono na tzw. wielkiej gromadzie 26 II 1654⁴⁰.
3. Bobrek: „Mattis Hoda”⁴¹. Maciej Hoda kupił grunt od swojego ojca w 1636 i sprzedał w 1652 r.⁴²
4. Gumna: „Walek Maczura”⁴³. Walenty Macura sprzedał grunt w Gumnach Urbanowi Macurze w 1625 r.⁴⁴ 20 VI 1657 Urban Macura sprzedał go Janowi Szpinowi (Spinowi)⁴⁵.
5. Ogrodzona: „Matieg Pszczolka”⁴⁶. Kupił grunt w 1617 r., sprzedał go synowi Piotrowi w 1663 r.⁴⁷

³² F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, s. 242.

³³ ZAO, KT, inv. č. 3, k. 2v; V. Prasek, *Gruntovni a sirotčí registra na Těšsku*, „Selský archiv”, 6, 1907, nr 2, s. 96 (podaje tylko datę roczną); F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, s. 137 (podaje tylko datę roczną, pomija imię Błażeja).

³⁴ Ogólnikowo do początku lat 40. XVII w. skłaniał się M. Przybyła, *Sociální a hospodářská situace poddaných panství Těšínské komory v 17. a 18. století (příklad vesnice Guty)*, Brno 2012, bakalařská diplomová práce, <https://is.muni.cz/th/86554/fif_b_b1/Socialni_a_hospodarska_situace_poddanych_panstvi_Tesinkse_komory_v_17_a_18_stoleti_priklad_vesnice_Guty_.pdf> [dostęp: 12.12.2020], który jednak bliżej nie rozważał tej kwestii.

³⁵ M. Morys-Twarowski, *Dzieje chłopskiego rodu Zajaców z Ogrodzonej koło Cieszyna od XVII do początku XX wieku*, „Rocznik Muzeum «Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie»”, 4, 2016, s. 102–103.

³⁶ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 16.

³⁷ APC, KC, sygn. 2323, s. 119.

³⁸ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 17.

³⁹ APC, KC, sygn. 2323, s. 61.

⁴⁰ Tamże, s. 63. Błażej Macura, oprócz Macieja, miał ze swoją żoną Marią co najmniej dwoje dzieci: Wacława (ur. 1637) i Jadwigę (ur. 1639); Parafia rzymskokatolicka pw. św. Marii Magdaleny w Cieszynie, *Metryki chrztów*, t. 1, s. 160, 203.

⁴¹ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 18.

⁴² APC, KC, sygn. 2323, s. 105, 107.

⁴³ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 20.

⁴⁴ APC, KC, sygn. 2327, s. 57.

⁴⁵ Tamże, s. 58.

⁴⁶ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 21.

⁴⁷ APC, KC, sygn. 2326, s. 21–23; zob. też M. Morys-Twarowski, *Pszczółkowie z Krasnej od XVII do początku XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, 138, 2011, s. 98.

6. Ogrodzona: „Martin Stoklosa”⁴⁸. W 1608 r. kupił grunt, sprzedał go w 1633 r. Andrzejowi Wieji⁴⁹.
7. Ogrodzona: „Balczar Chwastek”⁵⁰. Baltazar Chwastek w 1617 r. kupił grunt, w 1657 r. sprzedał go synowi Michałowi⁵¹.
8. Ogrodzona: „Wawrżek Chmiel”⁵². Wawrzyniec Chmiel odkupił grunt od ojca w 1634 r., a potwierdził tę czynność dwa lata później⁵³.
9. Golezów: „Kuba Gelen”⁵⁴. Jakub Jeleń kupił grunt od ojca w 1627 r.⁵⁵
10. Golezów: „Maczek Mucha”⁵⁶. Maciej Mucha kupił grunt w Golezowie w 1627 r.⁵⁷
11. Golezów: „Adam Czurr”. Adam Czury (Czurr) kupił grunt w Golezowie w 1623 r.⁵⁸
12. Mistrzowice: „Janek ffoyt z wykupeneho ffoytostwi”⁵⁹. Janek, wójt Mistrzowic, przedstawił dokument nabycia gruntu na tzw. wielkiej gromadzie w listopadzie 1644 r.⁶⁰
13. Mistrzowice: „Gryger Nowak”⁶¹. Grzegorz Nowak przedstawił dokument nabycia gruntu w Mistrzowicach na tzw. wielkiej gromadzie w listopadzie 1644 r.⁶²
14. Mistrzowice: „Andris Bamszel”⁶³. Andrzej Bamszel przedstawił dokument nabycia gruntu w Mistrzowicach na tzw. wielkiej gromadzie w listopadzie 1644 r.⁶⁴
15. Mistrzowice: „Michal Kassperkuw”⁶⁵. Nabył grunt w 1628 r.⁶⁶
16. Mistrzowice: „Wawrżek Skala”. Nabył grunt w 1638 r.⁶⁷
17. Mistrzowice: „Adam Mruzek”. Nabył grunt w 1625 r.⁶⁸
18. Sibica: „Tomas Ffolwarczny”⁶⁹. Tomasz Folwarczny, wójt Sibicy, kupił grunt w 1622 r.⁷⁰
19. Sibica: „Adam Teperek”⁷¹. Adam Teperek kupił grunt w Sibicy w 1623 r.⁷²
20. Mosty koło Cieszyna: „Ssimek Klimoskuw”⁷³. Szymon Klimoszków odkupił od swojej matki grunt w Mostach w 1647 r.⁷⁴
21. Mosty koło Cieszyna: „Adam Bardon Klimoskuw”⁷⁵. Adam Bardoń odkupił grunt w Mostach od swojego ojca Tomka Bardonia w 1623 r. W 1649 r. sprzedał go swojemu synowi Pawłowi Bardonowi⁷⁶.

⁴⁸ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 21.

⁴⁹ APC, KC, sygn. 2326, s. 43.

⁵⁰ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 22.

⁵¹ APC, KC, sygn. 2326, s. 103–104.

⁵² *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 22.

⁵³ APC, KC, sygn. 2326, s. 85.

⁵⁴ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 34.

⁵⁵ APC, KC, sygn. 2325, s. 132.

⁵⁶ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 37.

⁵⁷ APC, KC, sygn. 2325, s. 168.

⁵⁸ Tamże, s. 208.

⁵⁹ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 51.

⁶⁰ ZAO, KT, inv. č. 8, s. 6 [on-line: 15/178].

⁶¹ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 51.

⁶² ZAO, KT, inv. č. 8, s. 12 [on-line: 29/178].

⁶³ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 51.

⁶⁴ ZAO, Ústřední správa statků Knížecí komory těšínské, inv. č. 8, s. 22 [on-line: 45/178].

⁶⁵ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 51.

⁶⁶ ZAO, Ústřední správa statků Knížecí komory těšínské, inv. č. 8, s. 33 [on-line: 54/178].

⁶⁷ Tamże, s. 71 [on-line: 114/178].

⁶⁸ Tamże, s. 81 [on-line: 122/178].

⁶⁹ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 53.

⁷⁰ APC, KC, sygn. 2333, s. 2.

⁷¹ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 54.

⁷² APC, KC, sygn. 2333, s. 61.

⁷³ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 57.

⁷⁴ ZAO, KT, inv. č. 9, k. 11 [on-line: 24/326].

⁷⁵ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 57.

⁷⁶ ZAO, KT, inv. č. 9, k. 17r–v [on-line: 30/326, 31/326].

22. Mosty koło Cieszyna: „Girżik Chrobok”⁷⁷. Jerzy Chrobok odkupił grunt w Mostach od Grzegorza Nowaka w 1644 r.⁷⁸ W 1661 r. odsprzedał go swojemu synowi Janowi⁷⁹.
23. Mosty koło Cieszyna: „Martin Tomasa”⁸⁰. Marcin Tomasa odkupił od ojca grunt w Mostach w 1632 r.⁸¹ Sprzedał go w 1660 r. swojemu synowi Adamowi⁸².
24. Mosty koło Cieszyna: „Andris Grżibek”⁸³. Andrzej Grzybek w 1636 r. odkupił grunt w Mostach od wdowy po Michale Szebeście⁸⁴. W 1645 r. sprzedał go swojemu synowi Adamowi⁸⁵.
25. Mosty koło Cieszyna: „Tomek Basoń”⁸⁶. Tomasz Bażanowy w 1609 r. kupił grunt w Mostach koło Cieszyna⁸⁷. Zmarł przed 1653 r., kiedy grunt ten wykupił jego syn Piotr⁸⁸.
26. Mosty koło Cieszyna: „Adam Pompa”⁸⁹. Adam Suchanek, syn wójta stonawskiego, wykupił grunt w Mostach w 1628 r.⁹⁰ Później pojawił się w urbarzu z 1647 r. pod dwoma nazwiskami: „Pompa ginak Suchanek”⁹¹. W 1677 r. grunt ten nabył Jerzy Zbiegły *vel* Górny⁹².

Trzeba pamiętać, że data wpisu w księgach gruntowych nie była równoznaczna z momentem przekazania posiadania (przede wszystkim wpisy te odnoszą się do własności, czyli do zmiany stanu prawnego)⁹³. Zwłaszcza w przypadku osób spokrewnionych lub spowinowaconych zmiana posiadacza następowała wcześniej, np. dorosły syn lub zięć przejmował gospodarstwo, a dopiero potem formalizowano ten fakt. Ponadto w obliczu działań wojennych życie w Księstwie Cieszyńskim nie biegło zwykłym trybem, co z pewnością opóźniało zwoływanie tzw. wielkich gromad, organizowanych przez urzędnika książęcego z udziałem przede wszystkim wójtów i przysiężnych, kiedy wpisywano do ksiąg gruntowych zgłoszone przez chłopów zmiany stanu posiadania⁹⁴.

Biorąc pod uwagę te zmienne, można ostrożnie przyjąć, że urbarz tradycyjnie datowany na 1621 r. oddaje dla wsi kameralnych zasadniczo stan faktyczny z 1643 r. W każdym razie ta data pozwala uzgodnić większość danych z ksiąg gruntowych. Co do wyjątków, to Szymon Klimoszek (nr 20 w powyższym zestawieniu) mógł w tym czasie faktycznie samodzielnie gospodarować na rodzinnym gruncie, mimo że formalnie właścicielką była matka. Zresztą wdowy nie występują w tym urbarzu, co uprawdopodobnia założenie, że zanotowano w nim posiadaczy gruntów, a nie właścicieli (o ile wpis do księgi gruntowej był wpisem konstytutywnym). Podobnie mogła wyglądać sytuacja posiadaczy, których dotyczą wpisy w księgach gruntowych wprowadzone przy okazji tzw. wielkich gromad w 1644 r.

Trudniej wyjaśnić przypadek Walentego Macury (nr 4) i Marcina Stokłósy (nr 6), obu z Ogrodzonej. Urban Macura, syn Walentego, mógł zostać przez pomyłkę określony imieniem ojca albo też ojciec,

⁷⁷ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 58.

⁷⁸ ZAO, KT, inv. č. 9, k. 33 [on-line: 69/326]

⁷⁹ Tamże, k. 34 [on-line: 71/326].

⁸⁰ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 58.

⁸¹ ZAO, KT, inv. č. 9, k. 37 [on-line: 80/326].

⁸² Tamże, k. 37v [on-line: 81/326].

⁸³ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 59.

⁸⁴ ZAO, KT, inv. č. 9, k. 42 [on-line: 92/326].

⁸⁵ Tamże, k. 43 [on-line: 94/326].

⁸⁶ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 59.

⁸⁷ ZAO, KT, inv. č. 9, k. 52 [on-line: 107/326].

⁸⁸ Tamże, k. 52v [on-line: 108/326].

⁸⁹ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 60.

⁹⁰ ZAO, KT, inv. č. 9, k. 62v [on-line: 131/326].

⁹¹ *Urbarz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych z 1646 roku*, s. 68.

⁹² ZAO, Ústřední správa statků Knížecí komory těšínské, inv. č. 9, k. 63v [on-line: 133/326].

⁹³ Używam w tekście kategorii posiadania (oddającej stan faktyczny) i własności (oddającej stan prawny). Ostrożnie można przyjąć, że formą chłopskiego prawa do ziemi w domenie książęcej w Księstwie Cieszyńskim była własność podzielona, a wpis w księdze gruntowej miał charakter konstytutywny.

⁹⁴ O tzw. wielkich gromadach zob. [J.L. Mikoláš] P. Mořhyla, *Velké hromady, soudy a posudky (Příspěvek k dějinám selského stavu na Těšínku)*, „Bezkydské besedy”, 1916, nr 3–4, s. 36; F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, s. 46–47; B. Polockowa, *Archiwalia cieszyńskie jako źródło do badań historii języków urzędowych na Śląsku Cieszyńskim*, „Pamiętnik Cieszyński”, 18, 2003, s. 37–38; J. Spyra, *Śląsk Cieszyński*, s. 253.

mimo formalnego zbycia gruntu, zachował w rodzinie na tyle silną pozycję, że osoba spisująca urbarz uznała go za faktycznego posiadacza (nie można też wykluczyć choroby lub czasowej nieobecności właściciela)⁹⁵. Można wprawdzie argumentować, że pewne różnice między księgami gruntowymi a urbarzami mogą być związane z labilnością nazwisk chłopskich w Księstwie Cieszyńskim w XVII w., jednak korzystając z obu kategorii źródeł, można je zwykle wychwycić⁹⁶.

Cieszyn – problem z datacją wpisów

Największym wyzwaniem jest ustalenie, do jakich dat odnoszą się wpisy w „urbarzu cieszyńskim z 1621 r.” dotyczące Cieszyna. W przeciwieństwie do wiosek, gdzie wyliczenia obciążeń są imienne, w mieście niektóre dotyczą określonych grup zawodowych (np. szewców, piekarzy, sukienników itp.). Część nazwisk wskazuje, że ten fragment „urbarza cieszyńskiego z 1621 r.” rzeczywiście oddaje stan faktyczny z tego roku. Na kotlarza Havla zwrócili już uwagę A. Grobelný i B. Pitronová. Wymieniony w zestawieniu „Jakub Pilotky z Ffrysstatu kupferfactor w Tissinie” to znany literaturze Jakub Pilutek, kupiec i właściciel domu w Cieszynie. W stolicy Księstwa Cieszyńskiego osiedlił się najpóźniej ok. 1614 r., a zmarł przed 4 VI 1626, raczej niedługo przed tą datą⁹⁷.

Wśród mieszkańców Małej Łąki, jednego z przedmieść Cieszyna, pojawia się Jan Loss, mincerz pracujący w latach 1620–1626 w Cieszynie, a następnie w Kromieryżu⁹⁸. Wprawdzie w 1622 r. starosta cieszyński potwierdził, że Loss kupił od teścia zagrodę w tej okolicy⁹⁹, jednak – abstrahując od tego, czy wpis był konstytutywny, czy deklaracyjny – Loss posiadaczem został przed wpisem, mógł więc figurować w urbarzu spisanym w 1621 r.

Większy problem badawczy stanowią dwa inne wpisy. W Małych Łąkach pojawia się „Andris Wilda” (Andrzej Wildau), z kolei „nad wino hradem a nad stodolami knižeczýmj” mieszkał „Wenzel Pohledeczkj” (Wacław Pohledecki)¹⁰⁰. Obaj byli burmistrzami Cieszyna w drugiej połowie XVII w., obaj też są dobrze znani literaturze i obaj ze względów chronologicznych nie mogli występować w spisie powinności z 1621 r. Obecność pierwszego z nich można byłoby tłumaczyć tym, że sporządzający odpis w 1653 r. omyłkowo wpisał imię Andrzeja, dobrze znanego mieszczanina, zamiast jego ojca. Jednak takie wytłumaczenie nie jest możliwe w przypadku Pohledeckiego. Był on spoza Cieszyna, urodził się ok. 1610, ożenił się ok. 1635, a prawa miejskie przyjął w 1638 r.¹⁰¹

Przedstawione informacje pozwalają stwierdzić, że w odniesieniu do Cieszyna i przedmieść następuje przemieszanie wpisów oddających stan z 1621 r. i z okresu o ponad 20 lat późniejszego (zapewne z 1643 r.).

⁹⁵ Przykłady starzejących się gospodarzy chcących utrzymać dominującą pozycję w rodzinie zob. I. Olesiak, *Sześć pokoleń wójtów dziedzicznych. Genealogia rodu Peterków z Leskowca koło Frydka*, „Pamiętnik Cieszyński”, 23, 2019, s. 63–65.

⁹⁶ Zob. np. M. Morys-Twarowski, *Branni z Sibicy koło Cieszyna – dzieje chłopskiego rodu od XVIII do początku XX wieku*, „Rocznik Muzeum «Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie»”, 5, 2017, s. 65–66; tenże, *Miencielowie (Mięcielowie) – dzieje chłopskiego rodu z Markłowic koło Cieszyna od XVIII do początku XX wieku*, „Rocznik Muzeum «Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie»”, 6, 2018, s. 56.

⁹⁷ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 11; J. Spyra, *Sprawa Wacława Pilutka. Przyczynek do dziejów sądownictwa książęcego w księstwie cieszyńskim w czasach piastowskich*, w: *Sršaťy Prajz. Erich Šefčík (1945–2004). Sborník k nedožitým 65. narozeninám historika a archiváře*, red. J. Hanzal, O. Šefčík, Praha 2010, s. 88–89.

⁹⁸ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 15; W. Iwanek, *Słownik artystów na Śląsku Cieszyńskim*, Bytom 1967, s. 112–113.

⁹⁹ Informacja ta pochodzi od prof. Wacława Gojniczka.

¹⁰⁰ *Urbarz cieszyński z 1621 r.*, s. 15–16.

¹⁰¹ W. Gojniczek, *Burmistrzowie Cieszyna od XIV do XX wieku*, w: *500 lat ratusza i rynku w Cieszynie 1496–1996*, red. I. Panic, M. Makowski, Cieszyn 1996, s. 75; tenże, *Elita władzy w Cieszynie na przełomie XVI i XVII wieku*, w: *Samorządowość i elity władzy w Cieszynie na przestrzeni dziejów*, red. I. Panic, Cieszyn 2002, s. 81. O Pohledeckim zob. też W. Iwanek, *Słownik artystów*, s. 98; H.H. Weber, *Zuwaderer nach Teschen in den Jahren 1694 bis 1765*, „Sudetendeutsche Familienforschung”, 12, 2010, 8, s. 305 (przy czym w tytule artykułu omyłkowo wpisano 1694 zamiast 1624 r.).

Bażanowice – jedyna wieś według stanu z 1621 r.

Analiza wpisów dotyczących Bażanowic na pierwszy rzut oka stanowi największe wyzwanie, brak jest bowiem źródeł pomocniczych. Najstarsza znana księga gruntowa dla tej miejscowości pochodzi z 1788 r.¹⁰² Nie można też odwołać się do ksiąg metrykalnych parafii rzymskokatolickiej w Goleszowie, do której należały Bażanowice, bo zachowały się one od 1680 r.¹⁰³

O ile w 1621 r. Bażanowice należały do księcia Fryderyka Wilhelma, to później ich właścicielem został Maksymilian Pröckl z Proksdorfu. Jak wspomniano wyżej, według literatury nastąpiło to najpóźniej w 1623 r. Z treści Urbarza II wynika, że otrzymał je na mocy testamentu księcia, który zmarł jednak w 1625 r., a dokument nadania wsi przez Elżbietę Lukrecję pochodzi z 1626 r. Nie wykluczam, że w urbarzu przez pomyłkę zapisano okoliczności, w jakich Pröckl wszedł w posiadanie Bażanowic. W kontekście niniejszych rozważań to kwestia drugorzędna. W momencie, kiedy Bażanowice przeszły w ręce szlacheckie, nie było ani podstawy prawnej, ani też potrzeby wprowadzać mieszkających tam chłopów do spisu powinności domeny książęcej. Dane dotyczące mieszkających w Bażanowicach 13 siedlaków i młynarza musiały więc zostać zapisane w 1621 r.

W Urbarzu II mamy zatem dla wsi stan prawny z różnych lat: dla większości będzie to raczej 1643 r., a dla Bażanowic 1621 r. Rozbieżność tę najłatwiej wyjaśnić w ten sposób, że w Urbarzu I były wpisane wszystkie miejscowości należące do cieszyńskiego klucza domeny książęcej w 1621 r. Zwykle zmiany stanu posiadania gruntów odnotowywano w urbarzach, skreślając dotychczasowego posiadacza i wpisując kolejnego. Była to częsta praktyka, na którą nieraz zwracano uwagę w literaturze¹⁰⁴. Urbarz mógł być w niewielkim zakresie aktualizowany na bieżąco (wyjaśniałoby to wpisy dotyczące Ogrodzonej, pochodzące, jeżeli ściśle trzymać się treści księgi gruntowej, najpóźniej z 1636 r.), a na szerszą skalę w 1643 r. Aktualizacja dotyczyła wiosek, które pozostawały w rękach książęcych, stąd Bażanowice jako jedyne zostały opisane według stanu z 1621 r.

Urbarz I w założeniu regulował kwestie powinności poddanych z cieszyńskiego klucza domeny książęcej. Przybramski, sporządzając Urbarz II, wprowadzał jedynie „zaktualizowane” wpisy, nie przepisując not przekreślonych. Widać, że miał zamiar zrezygnować z przepisywania nazwisk chłopów z Bażanowic, ponieważ informacja ta z punktu widzenia zarządu domeny książęcej miała wyłącznie wymiar historyczny (bażanowiccy chłopci mogliby mieć inne zdanie). Ostatecznie zamieścił tylko wpis o zmianie właściciela (według oryginalnej paginacji k. 35v) i dopiero w trakcie dalszych prac nad przepisywaniem Urbarza I – może po konsultacji – zdecydował się wpisać tych 13 chłopów i jednego młynarza (według oryginalnej paginacji k. 114).

Wnioski

W 1621 r. rozpoczęto prace nad urbarzem cieszyńskiego klucza domeny książęcej, które najprawdopodobniej doprowadzono do końca. Później zobowiązania książęcych poddanych aktualizowano, skreślając dotychczasowych posiadaczy i wpisując nowych, co było zwyczajową praktyką. Wydaje się, że wykazywano większą konsekwencję w przypadku mieszkańców wsi niż Cieszyna i jego przedmieść. Ważną i zapewne ostatnią aktualizację przeprowadzono w 1643 r. Ostatni ślad po tym urbarzu (Urbarz I) pochodzi z 1721 r. Rękopis ten pozostaje zaginiony od co najmniej stu lat.

W 1653 r., krótko po śmierci Elżbiety Lukrecji, przepisano Urbarz I, ale z pominięciem nazwisk przekreślonych posiadaczy. Kopia urbarza (Urbarz II) w literaturze funkcjonuje jako „urbarz cieszyński z 1621 r.”, chociaż oddaje stan faktyczny z różnych lat. Dla Cieszyna i jego przedmieść są to

¹⁰² APC, KC, sygn. 1942/1.

¹⁰³ Księgi metrykalne przechowywane w parafii rzymskokatolickiej pw. św. Michała Archaniola w Goleszowie powinny w najbliższym czasie zostać przekazane do powstającego Archiwum Diecezjalnego w Bielsku-Białej.

¹⁰⁴ Zauważana jest ona też przy okazji badań genealogicznych; A. Żurek, *Chłopska genealogia*, „Kalendarz Cieszyński”, 2001, s. 61; M. Bogus, *Kotulowie i ich działania oświatowe na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, Ostrava 2006.

zobowiązania wpisane oryginalnie w 1621 r., ale także aktualizowane (być może dopiero w 1643 r.). Dla wsi dane dotyczą zasadniczo okresu z 1643 r., ale mogą istnieć pojedyncze wpisy z okresu wcześniejszego, dotyczące aktualizacji (z ok. 1635 r.), które jednak zdążyły się dezaktualizować przed 1643 r. Jedyną wsią, której zobowiązania zostały zapisane według stanu z 1621 r., są Bażanowice, ponieważ niedługo później trafiły one w szlacheckie ręce i nie było potrzeby aktualizowania wpisów dotyczących zobowiązań zamieszkałych tam chłopów.

Z przeprowadzonej analizy płynię kilka wniosków. Po pierwsze, „urbarz cieszyński z 1621 r.” nie może służyć jako podstawa do analizy zmiany obciążeń chłopów, jakie nastąpiły między początkiem a końcem wojny trzydziestoletniej. Po drugie, przesunięciu ulegają symboliczne daty powstania Bocołowice (obecnie na Zaolziu), Jaworzynki i Wisły, które po raz pierwszy miały pojawić się w źródłach właśnie w urbarzu tradycyjnie datowanym na 1621 r.¹⁰⁵ Po trzecie, wskazano, że urbarze były dokumentami podatnymi na zmianę, żywymi, stąd może lepiej – co do zasady – używać bardziej rozbudowanej frazy „urbarz prowadzony od roku X” niż „urbarz z roku X”. Po czwarte, śledzenie losów nawet tak ostatnich postaci w historii, jak chłop Adam Matloch z Markłowic, pozwala czasami dostrzec rzeczy wcześniej niezauważone.

Twenty years later. The dating of the ‘Cieszyn Urbarium of 1621’

Summary: The *urbarium* (register of fief ownership) of the ducal estate of Cieszyn (Teschen), known as the ‘Cieszyn Urbarium of 1621’, has survived in a copy made in 1653. The document contains the updates made in the original and, as a result, includes data from different years. For Cieszyn and its suburbs, these are obligations initially entered in 1621 but also those updated (perhaps as late as 1643). For the villages, the data generally refers to the year 1643, but there may be single entries from an earlier period concerning updates (from around 1635?), which had become obsolete before 1643. The only village with its obligations recorded according to the actual state of 1621 is Bażanowice because it soon passed into the hands of the nobility, and there was no need to update the data on its inhabitants. This example shows that the *urbarium* was a ‘living document’ constantly updated.

Nota o autorze: Michael Morys-Twarowski, dr, absolwent prawa i amerykanistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego, na tej samej uczelni obronił doktorat z historii. Autor m.in. bestsellerowych książek *Polskie imperium* (Kraków 2016) i *Narodziny potęgi. Wszystkie podboje Bolesława Chrobrego* (Kraków 2017), trzyciometrowego studium prozopograficznego *Wójtowie na Śląsku Cieszyńskim 1864–1918* (Kraków 2018), dwóch monografii genealogicznych oraz kilkunastu biogramów w *Polskim słowniku biograficznym*.

Author: Michael Morys-Twarowski, PhD, graduate in law and American studies at the Jagiellonian University, where he also earned his doctoral degree. Author of, among others, the bestselling books *Polskie imperium* (Kraków 2016) and *Narodziny potęgi. Wszystkie podboje Bolesława Chrobrego* (Kraków 2017), a three-volume prosopographical study *Wójtowie na Śląsku Cieszyńskim 1864–1918* (Kraków 2018), two genealogical monographs and several biographical entries in the *Polski słownik biograficzny* (Polish Biographical Dictionary).

e-mail: morystwarowski@gmail.com

Bibliografia

Źródła drukowane

- Listinář Těšínska. Sbírka listinného materiálu k dějinám knižectví Těšínského*, t. 10: 1625–1652, wyd. E. Šefčík, Český Těšín 1986
- Urbář těšínské komory z r. 1647*, wyd. A. Grobelný, B. Pitronová, Opava 1960

¹⁰⁵ Jest to raczej efekt uproszczonego opisu, badacze odnotowywali bowiem późniejsze dopiski w odniesieniu do tych miejscowości, chociaż może należałoby je mocniej zaakcentować; por. F. Popiołek, *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, s. 105 (Jaworzynka); I. Panic, *Śląsk Cieszyński*, s. 171, 176 (Jaworzynka, Wisła).

Urbarz cieszyński z 1621 r., wyd. I. Panic, Cieszyn 2003

Urbarz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych z 1646 roku, wyd. I. Panic, Cieszyn 2005

Opracowania

Bogus M., *Kotulowie i ich działania oświatowe na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, Ostrava 2006

Borowski J.P., *Duński okres wojny trzydziestoletniej w księstwie cieszyńskim*, „Cieszyńskie Studia Muzealne”, 7, 2020, s. 239–250

Chlebowczyk J., *Gospodarka Komory Cieszyńskiej na przełomie XVII–XVIII oraz w pierwszej połowie XVIII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966

Davídek V., *Těšínsko zvláště Jablunkovsko za feudalismu. O společenských a hospodářských základech česko-slezsko-slovenské okrajiny. S urbářem těšínského knížectví z roku 1621*, Praha 1951

Gojniczek W., *Elita władzy w Cieszynie na przełomie XVI i XVII wieku*, w: *Samorządowość i elity władzy w Cieszynie na przestrzeni dziejów*, red. I. Panic, Cieszyn 2002, s. 73–88

Gojniczek W., *Okupacja szwedzka księstwa cieszyńskiego w czasie wojny trzydziestoletniej i stosunek do niej miejscowego społeczeństwa*, w: *Po obu stronach Bałtyku. Wzajemne relacje między Skandynawią a Europą Środkową*, t. 1, red. J. Harasimowicz, P. Oszczanowski, M. Wisłocki, Wrocław 2006, s. 103–108

Gojniczek W., *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego (1477–1653)*, Katowice 2014

Grabny B., Zacharyasz E., *Chalupa z Bażanowic*, Chorzów 2017

Iwanek W., *Słownik artystów na Śląsku Cieszyńskim*, Bytom 1967

Morys-Twarowski M., *Dzieje chłopskiego rodu Zajaków z Ogródzonej koło Cieszyna od XVII do początku XX wieku*, „Rocznik Muzeum «Górnośląski Park Etnograficzny w Chorzowie»”, 4, 2016, s. 99–137

Olesiak I., *Sześć pokoleń wójtów dziedzicznych. Genealogia rodu Peterków z Leskowca koło Frydka*, „Pamiętnik Cieszyński”, 23, 2019, s. 57–89

Panic I., *Śląsk Cieszyński w początkach czasów nowożytnych (1528–1653)*, Cieszyn 2011

Poloczkowa B., *Cieszyńskie karty do gry z XVII wieku*, „Mówią Wieki”, 26, 1982, nr 1, s. 34–36

Popiołek F., *Historia osadnictwa w Beskidzie Śląskim*, Katowice 1939

Popiołek F., *Urbarze – najważniejsze źródło do badania stosunków społecznych na Śląsku Cieszyńskim*, „Zwrot”, 1950, 11, s. 3–5

Prasek V., *Gruntovní a sirotčí registra na Těšišku*, „Selský archiv”, 6, 1907, nr 2, s. 93–106

Przybyła M., *Sociální a hospodářská situace poddaných panství Těšínské komory v 17. a 18. století (příklad vesnice Guty)*, Brno 2012, bakalařská diplomová práce, https://is.muni.cz/th/86554/fi_b_b1/Socialni_a_hospodarska_situace_poddanych_panstvi_Tesinkse_komory_v_17._a_18_stoleti_priklad_vesnice_Guty_.pdf [dostęp: 12.12.2020]

Spyra J., *Sprawa Wacława Pilutka. Przyczynek do dziejów sądownictwa książęcego w księstwie cieszyńskim w czasach piastowskich*, w: *Srřatý Prajz. Erich Šefčík (1945–2004). Sborník k nedožitým 65. narozeninám historika a archiváře*, red. J. Hanzal, O. Šefčík, Praha 2010, s. 85–94

Spyra J., *Śląsk Cieszyński w okresie 1653–1848*, Cieszyn 2012

Spyra J., *Wisła. Dzieje beskidzkiej wsi do 1918 roku*, Wisła 2007

Żurek A., *Chłopska genealogia*, „Kalendarz Cieszyński”, 2001, s. 60–63